

MARKALY ARANKA

HATÁRJÁRÁS A KÖZÉPKORI ERDÉLYBEN

■ A határjárás a középkorban a király által gyakorolt jogi aktusnak számított. Számos fennmaradt oklevél tartalmaz középkori határleírásokat és határjárással kapcsolatos vitákat, amelyhez hozzárendelték a határjárás elvégzését, pereket vagy földesküt, melyek szintén a határjáráshoz kapcsolódtak. Több tudományág is érdeklődik ezen oklevelek iránt, azonban eltérő érdeklődést mutatnak a korszakokat tekintve. A 19. századtól kezdve német jogászok és történészek foglalkoztak a témával, középkori, újkori okleveleket vizsgálva jogi szempontból. Azonban ezek az oklevelek nemcsak a történészeknek nyújtanak képet az akkori világról, hanem nyelvészeti szempontból is nagyon fontosnak bizonyulnak. A nyelvészek a középkort vizsgálják legfőképpen, mivel ezen oklevelekben számos hely-, folyó- és pataknevet lelhetünk fel. Emellett a témával foglalkoznak művészettörténészek, mint például Lővei Pál,¹ akiknek a fennmaradt határjelek, a határkövek művészeti értékkel bírnak, egyszersmind forrásként szolgálnak az akkori kor írásmódjáról, szimbólumrendszeréről. Továbbá helytörténészek, illetve néprajzkutatók is vizsgálják a témát, hiszen egy olyan középkori szokásról van szó, amely napjainkban is fennmaradt népszokásként (húsvéti határkerülés).

Helytörténeti szempontból ezek az oklevelek olyan falvakat is említenek, amelyek ma már nem léteznek, illetve olyan természetrajzi leírást kaphatunk, ami egy település történetének leírásakor igen fontosnak bizonyulhat. Az oklevelekben olvasható pontos határleírásoknak köszönhetően sok esetben talán még ma is jól be lehet határolni, azonosítani az eltűnt településeket. Véleményem szerint a régészeti kutatásokban is nagy segítséget nyújtanak a határjárással kapcsolatos feltárások, mivel az oklevelek alapján a történész által beazonosított helységet a régész pontosan fel fogja tudni tární. A legkorábbi fennmaradt oklevelünkben, A tihanyi apátság alapítólevelében, amelyen I. András király adott ki, már található magyar helyneveket, és talán ez is tekinthető a legelső határmeghatározó oklevélnek,

hisz itt jelenik meg először egy birtok, az apátság határainak leírása, és ezzel kapcsolatosan rengeteg helynév bukkan fel. Ezek a helynevek képet nyújtanak a nyelvészeknek, az akkori beszélt és/vagy írott nyelv állapotáról, valamint a történészeknek a korabeli helyrajzi és jogtörténeti viszonyokról.² Erdélyi viszonylatban is maradtak fenn az Árpád-korból határjáró oklevelek, amelyek jelen írásban alaposan bemutatni és elemezni fogok. A honfoglalást és a letelepedést követően, illetve miután a magyarok a nomád életformáról áttértek a földművelésre, fontossá vált a földterület, a birtok és határainak kijelölése. Ez a változás magával vonzotta a királyi birtokok, nemesi, egyházi birtokok létrejöttét, és egyben ettől az időponttól és az oklevelezés gyakorlatának kialakulásától beszélhetünk királyi birtokadományokról és határjárásról is.

Kutatásomban elsősorban meghatározom a *határjárás*, *határjel*, *határ* fogalmakat, majd megvizsgálom a *határjárás* folyamatát, miként zajlott le, milyen jogi aktusok, eljárások tartoztak hozzá, kik voltak jelen a határjáráskor, illetve koronként észlelhető-e változás vagy sem. Továbbá megvizsgálom az oklevelekben felsorolt határjeleket, és rendszerezem azokat, Takács Lajos könyvének osztályozását figyelembe véve.³ Bemutatom a határjel-, határrombolással kapcsolatos eseteket, következményeit és ehhez az intézkedési körhöz tartozó földeskü jelentőségét, illetve annak lezajlását is. A források elemzése révén, majd a korszakok összehasonlításával igyekszem a feltett kérdéseket megválaszolni és egy jól meghatározott képet nyújtani a középkori Erdély jogszokásairól, illetve az oklevelekben említett települések, birtokok sorsáról, határainról.

A határ a meghatározott határjelek által megjelölt vonal, és/vagy a vonalak által körzárított terület.⁴ A határjel a község határát lezáró vonalon levő természetes vagy oda helyezett mesterséges, esetleg vegyes eredetű jel, amellyel a településhez tartozó földek, erdők, vizek, ásványi nyersanyagok stb. más községektől való elválasztása érdekében a felszínen láthatóan megjelölték,

körülhatárolták a község jogi területét. E területre terjedt ki a községi szervek hatásköre, illetve ez biztosította rendszerint a községben lakók megélhetését is.

A határjárás középkori gazdasági, közigazgatási és jogi hagyományokon alapuló eljárás, melynek során a birtoktestnek, a falu földterületének végpontjait kijelölték, azok védelméről gondoskodtak, és ezért rendszeresen megújították. A határkijelölésekről, beiktatásokról és pereskedésekről a *határjáró oklevelek* tanúskodnak. A falvak határának sérthetetlenségét a községi előljárók biztosították, s a közösségben állandóan tudatosították a határjelek helyét.⁵ A Szabó T. Attila által szerkesztett *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárban*,⁶ rengeteg határral kapcsolatos szót találhatunk, mint például: országhatár, határárok, határbarázda, határbérc, határbükk, határcövek, határcsutak, határfala, határdomb, határkő, határkereszt és még sorolhatnám. Jól látható, hogy a szavak nagy része nemcsak a határral kapcsolatos, de egyes szavak határjeleket is jelölnek, mint például a határfala vagy határkő. Továbbá a Kristó Gyula által szerkesztett *Korai Magyar Történeti Lexikonban* is találunk a határral és a határjárással összefüggő fogalmakat, mint például a határispán (*comes confinium*), akinek legfőbb feladata a határ védelme volt, illetve ő irányította a területére telepített határvédő népeket, felelős volt a hozzá tartozó várakért, gyeptüakadályokért.⁷ Ő állt a határispánság élén. A határispánság akkor alakultak, amikor a király föl számolta a megyéispánságokat, és helyükben a határvédelem érdekében megszervezték a határispánságokat. Már I. (Szt.) István korában létrejönnek az országhatárok mentén, de csak a legveszélyeztetetebb részekben, mint például országutaknál.⁸ A fogalmak tisztázását követően elsősorban a hiteleshelyek szerepét mutatom be a határjárás folyamatában.

A hiteleshelyek szerepe a határjárás folyamatában

■ A középkorban a hiteleshelyek több határjárással kapcsolatos oklevelet kiadtak. Erdélyben több hiteleshely is működött. Ilyen volt a gyulafehérvári káptalan, valamint a kolozsmonostori konvent. A két hiteleshelynek megvolt a maga hatásköre, és aszerint, hogy ki hol lakott, egyik vagy másik hiteleshely joghatása alá tartozott. A Partium területén működő hiteleshelyet, a váradi káptalant, amely nem tartozott az erdélyi vajdasághoz, munkámban viszonyítási alapként említem.

A hiteleshelyek a poroszló intézményének eltűnésével jelentek meg. A 11–12. szá-

zadban a peres ügyek lebonyolításában a tanúk szerepe igen nagy jelentőséggel bírt. Azonban problémák adódtak többször is, mivel néha a tanú már nem emlékezett pontosan, vagy elhalálozott, vagy megvesztegették, ezért veszi át ezt a szerepet az egyház és annak a hiteleshelyi intézménye. Ez azt jelentette, hogy a nagyobb egyházi testületek – mint a kolozsmonostori konvent vagy a gyulafehérvári káptalan Erdélyben – pecsétet használhattak és okleveleket adhattak ki, amit eddig csak a királyi kancellária tehetett. A hiteleshelyek (latinul általában a többes számot használjuk, *loca credibilia*) egy sajátos, a közjegyzőséghez hasonló magyar jogintézményt jelentenek, amelyek 1874-ig álltak fenn.

A 11–12. században a hiteleshelyek által kiállított oklevelek zöme jogi vonatkozású. Ezen belül a birtokjogi változásokról többféle oklevél készült. Az adásvételről szólókat tartós érvényűnek tekintették, és ezért kiállításukra is nagyobb gondot fordítottak. A beiktató levél az érintett fél birtokjogát igazolta a királyi adomány vagy egyszerű adásvétel esetén. A beiktatás, *statutio* mindig a szomszédok jelenlétében történt, és ha ez sértette jogaikat, tiltakozhattak ellene. A tiltakozást általában figyelembe vették, de az is előfordult, hogy királyi parancsra mellőzték. A beiktatás sokszor összekapcsolódott a határjárással pontosan azért, mert néha vitás helyzetek alakultak ki. Megjelennek a határjáró oklevelek is, amelyek egy birtok összes határjelének leírását tartalmazzák.⁹ De maga a határjárás is egy sor más intézkedést vont maga után. Ilyenek a határkiigazítás, tanúváltás stb. A földeskü is ehhez a körhöz tartozik, ugyanis határjáráskor a feleknek esküvel kellett bizonyítaniuk, hogy a vitás terület valóban az övék. Az eskü letételénél is feltehető némi eltérések, például a világiak a birtokon tették le az esküt, az egyháziak pedig a templomban. Erről a kérdéskörrel a későbbiekben részletesebb leírást fogok nyújtani.

A káptalanoknak az oklevélkiadással kapcsolatosan mindig megbízást kellett teljesíteniük. A megbízás legtöbbször a királytól származott, de volt eset, amikor más hatóság személy adta. Ennek a jelenségnek az lehet a legfőbb oka, hogy a birtokba iktatást, a királyi kancellária végezte, a parancslevelet is ez állította ki.¹⁰ Az eljárás mindig az épületben zajlott. Ilyenkor a káptalan vagy a konvent egy, esetleg két emberét küldte az esemény színhelyére. E személyek gyakran csak „bizonyások” voltak a királyi, nádori, vajdai ember mellett. Viszont leglényegesebb feladatuk az volt, hogy az eljárás eredményét írásba foglalják, vagy közremű-

ködjének ennél.¹¹ Az írások a tárgy legtöbbször birtokba a iktatás, vagy visszaiktatás, a birtok határának megjárása, perbe való idézés stb. A kiszállásokon a birtok határvonala, határjelei nem voltak teljes mértékben memorizálhatóak, ezért vált szükségessé, hogy a hiteleshely kiküldöttje a helyszínen magáról az eljárásról, valamint a határokról feljegyzést készítsen. Ezt az irattípust régen *memoralénak*, *signaturának*, vagy *registrumnak* nevezték.¹²

A jelenlegi kutatások azt igazolják, hogy ezek az irattípusok nincsenek túlsúlyban, valószínűleg az idők során eltűntek, hiszen a mai jegyzeteknek felelt meg, amelyek fontosságukat tekintve elmaradtak az oklevelektől. Segítségükkel sikerült megszerkeszteni az oklevelet, így jelentőségük nem elhanyagolható. Mivel a honfoglalás után kialakulnak a birtoktestek, és ezeknek más - más tulajdonosai lesznek, fontossá válik, hogy ki-ki a maga részét kezelje, valamint az oklevelekkel bizonyíthassa a tulajdonos magát a birtoklást. Az oklevélbe foglalt határjelek bizonyíték volt arra, hogy ha valaki elvett egy darabot a szomszéd birtokából, akkor a határjelek mentén jól meghatározható volt az eredeti méret, márpedig nemegyszer történtek ilyen esetek, melyekről külön oklevelek szólnak. Ha egy oklevélben a *terra* fogalmat találjuk, akkor azt telekként kell értelmezzük. Viszont itt is vannak eltérések a *terra culta*, valamint használatos *terra usualis* földek között. Sok esetben ez utóbbit *terra arabilisként* említik, ami a szántóföldnek felel meg.¹³ A telek fogalmában a központi helyet elfoglaló falubeli házhoz és udvarhoz, tehát a belső telekhez szervesen hozzátartozik a meghatározott, művelt, tehát szántó földterület is. Ez azt is jelenti, hogy adott esetben, ha a határjárást vizsgáljuk, akkor nemcsak birtokok körülhatárolásáról van tudomásunk, hanem egy egész falunak a határait is gyakran meghatározták.

Határok – a középkori falu határai

■ Első eredetiben fennmaradt oklevelünkben. A tihanyi apátság alapítólevelében (1055) bőségesen található határleírásokat, amelyek nemcsak nagy birtoktesteket foglaltak magukban, hanem falvakat is. Ilyen például a Disznóként emlegetett, utóbb az Apátinak nevezett, ma már eltűnt település Somogy megyében, amely a tihanyi félszigeten az egyetlen településnek számított, és az alapítólevélben határait pontosan körülírták.¹⁴ Az oklevélkiadások gyarapodásával arányosan növekedett a falvak

pontos körülhatárolása, valamint a határjáró oklevelek száma is.

A falu földjét jelölő határt is a „gyrus circulus metum” kifejezéssel nevezték meg, ami körülkerülést jelent. Kezdetben a falu határkijelölése egy fontos eseménynek számított, amelyen a királyi emberrel (*homo regius*) együtt részt vett az ispán, a poroszló, valamint a hiteleshelyi ember és a birtok szomszédosa is. A leggyakoribb határjel falvak esetében az árok, azaz a *fossatum* (*munimentum*). A régészeti ásatások is ezt tanúsítják.¹⁵ Viszont az is előfordult egyes falvakban, hogy a telkeket is körülárkolták. A határjeleknek egymástól való távolsága is meghatározott volt. Égtáj szerint követték egymást, és eszerint lehetett körüljárni a birtokot egyik határjeltől a másikig. Fejlődésnek számít az a tény is, hogy a jelek fokozatosan sűrűbben jelentkeztek, ezáltal egyre közelebb estek egymáshoz. Ezeket nemegyszer meg is számozták az oklevelekben a könnyebb tájékozódás végett (*prima, secunda* stb.). Ilyenre általában az egyforma határjelek esetében adódik példa, ha két egyforma földhányás van, és ez az Alföldön elterjedtebb. Erdélyi viszonylatban az első olyan határjáró oklevél, amely település határait írja le, a III. Béla által 1177-ben kibocsátott oklevél, amelyben az aradi egyháznak ajándékozza az erdőkön túli (*ultra silvas*) Torda földjét. Ebben az oklevélben megjelennek Tordának a határai, amelyek a következők:¹⁶ Aranyos folyó, ezt követően Hugyospatak, erdő következik mint határ: Saxoniuara, majd ettől továbbmenve északon egy Füzeskút (*Fyzeskuth*) határolja, majd az aknai út követi. Ezzel szemben halad a Monyorós pataka (*Monyrospatak*), majd egy mocsaras következik, aztán az utolsó határ Sópatak. Az Aranyos folyóhoz visszaérve, annak a közepénél van az első határ.¹⁷ A következő Erdély területére vonatkozó leírás az Asszonynepe (*Ascennepe*). Az oklevélben, amelyet szintén 1177-ben adtak ki, III. Béla az aradi egyházat megerősíti az erdőkön túli (*ultra silvas*) és a Dunán túli (*ultra Danubium*) területeiben, és ennek köszönhetően leírja Asszonynepe település határait.¹⁸ Délről kezdődik a határleírás, és az első határ *Fequetfee*, ami a későbbi Fugaddal azonosítható, ezt követően egy nagy úthoz érünk, Hegyeshalomhoz, ahonnan a következő határként Küküllővárat (*Villa Cuculiensis*) jelölik meg, amelyet Bodonnak (elpusztult település Magyarbénye határában, Küküllő/Fehér m.) hívnak. Innen tovább Sösséd patak (*Sossed*) határolja. A további határ egy hegy, Aknahegye (*Acnahege*), ami után Szokmánd következik (ké-

sőbb Vadverem/Odverem, Fehér m.). Innen nyugat felé a Hosszúbérc nevezetű domb (*Husse Berke*) a következő határ, ahonnan lemenve a völgybe Lapád (*Lapad* – Magyarlapád/Lopadea Nouă, Fehér m.), majd a folyónál Szilvás (*Sciluas*) berek, ahonnan tovább Háporton (*Parpurcum* – Hopárta, Fehér m.) nevű település található. Innen északra a következő határ Tordos (*Tordosi* – Turdaş, Fehér m.), amelyet Tó (*Thow*) követ mint határjel, ezután *Fequetkopua*, ahol visszakerülünk az első határjelhez, határhoz.¹⁹ Ezt a két oklevelet, amelyet az aradi egyház számára állított ki a király, 1202–1203 körül Imre király az aradi prépost, Richárd kérésére megerősíti és átírja az okleveleket. Ebben az átírásban szerepel az aradi egyház valamennyi birtoka, és egyben a birtokok határainak megnevezése.²⁰

E két 12. századi oklevélből kitérünk, hogy nemcsak természetes határokat találunk, hanem szomszédos települések nevei is megjelennek, ami utal a terület lakottságára. Nem az oklevélben leírt település az egyedüli a környéken, már a 12. században a mai Fehér megye ezen vidékén számos település volt található, amelyekből természetesen egyesek mára már elpusztultak. Ezenkívül megemlíti a természetes határokat, határjeleket is, melyek nemcsak helytörténeti szempontból fontosak, vagyis hogy egy adott területen belül melyek voltak a hegység-, folyó- vagy pataknevek, hanem a vidék akkori természetföldrajzi leírását is nagyon jól tükrözik, például hol található az erdő, a tó, a mocsár, amelyeket a fenti oklevelek megneveztek. Akár napjainkban is nyomon lehet követni ezen leírások alapján a települések akkori határait vagy éppen azok teljes vagy részleges elpusztulását is (erdőirtás).

1282-ben határjelvita lezárásaként adtak ki oklevelet. Az Orbó (*Vrbo* – Gârbova de Jos, Fehér m.) nevű föld határait ismertei az oklevél a megújított határjelekkel együtt. A vitát lezárták, és a földet a káptalan birtokaként ismerték el. Határai a következők: az első határjel egy kis domb, ami alatt egy köves út halad, attól nem messze pedig egy harasztos (korhadt) fa található, amelyet szintén határjellként jegyeznek fel.²¹ Ezek a határjelek elválasztják Orbó földjét Gyógy (*Gyoug* – Diód, Stremş – Nusschloss, Fehér m.) földjétől (nemesi föld), amely északon határolja Orbót. A nyugati határreszen egymástól távolabb helyezték három kő a határjel, ezt követi *Tulgpataka*, amelynek forrásánál két, földdel körülvett fa²² (valószínűleg a fák törzsét földkupacokkal vették körül) képezi a határjelet. A következő határjelek: két ültetett fa (*arboribus circumposite*), amelyek között földkupac található.

Innen tovább *Bikpotaka* és a Gyomal-hegy mentén fut a határ, ami után egy földhatár következik, amelynek a végén egy forrás (kút) található. Ugyanezen az oldalon a hegy mellett még egy földhatár, a hegy másik oldalán pedig szintén egy föld terület el, amely mellett egy sűrű, sötét (*spissam et nemorosam silvam*) erdő van. Ebben az esetben a határ a két föld közötti ponton található, amely a hegy és az erdő alatt fekszik. Végül a Pilis-hegy jelenik meg mint határjel, amelyen átfolyik az Orbó folyó, ami szintén a határt jelöli. A folyónál szintén van két földhatár.²³ Ebből a forrásból újabb különleges dolgokat érdemes megjegyezni. Először is egy település határanak leírásáról van szó, ahol nagyrészt természetes (hegy, folyó) és mesterséges (ültetett fa) határok találhatók. Míg az előző oklevelekben említett települések nagy részét más szomszédos települések vagy természetes határok határolnak, addig Orbó esetében éppen ellenkezőleg kisebb határjelekkel találkozunk. Ez arra is engedhet következtetni, hogy kisebb településről van szó, illetve hogy az adott terület gyéren lakott volt, hisz nem igazán vannak szomszédos települések. Egy másik fontos információ, hogy Diód település nemesi birtoknak számított, hisz ezt az oklevélben külön kiemelik. Amit még meg kell jegyeznünk megjelenik a határjék oklevelek egyik legfőbb jellegzetessége, az, hogy a helyneveket, a patakok és fafajták neveit (ebben az esetben harasztos fa, amelyet a népi nyelvben használtak így, jelentése korhadt) magyarul írják, hogy az a latinul nem tudók számára is érthető legyen.

Az eddig említett források mind az Árpád-korra korlátozódnak, és település vagy települések határait írják körül. Érdemes még felhívni a figyelmet arra, hogy pár oklevélben néhány esetben a jelek közötti távolságot is feltüntetik. Ilyen mértékegységekről van adatunk, mint a lépés, *passus*, vagy egy 1299-es oklevélben fejszedobásban és lépésben mérték ki a távolságot (1 lépés = 93,78 cm).²⁴

A legsűrűbben használt mérték azonban a nyíllövés volt (egy nyíllövés kb. 130 m-nek felelt meg).²⁵ Ebből láthatjuk, hogy amikor meghatározták a határjelek közötti távolságot, azt mindenképp valamilyen mértékegységhez kötötték. A leggyakrabban azonban mégis a *közel* (*iuxta*) kifejezés jelenti a távolságot, a legtöbb esetben ez található meg az oklevelekben. Azt mindenképp meg kell jegyezni, hogy bármilyen mértékegységet is használtak, következetesen tették. Azonban nemcsak a távolság mértékegységben való meghatározása segített a határjel megtalálásában, hanem a jel pontos, részle-

tes leírása is, ami egymástól megkülönböztethetővé tette őket, és ez a fenti példák alapján nagyon jól körvonalazódik.

A továbbiakban az Anjou-korban kiadott okleveleket vizsgálom, amelyekre vonatkozóan szintén betartom a fent leírtakat, és ebben a fejezetben kizárólag csak a faluhatárt leíró oklevelekről teszek említést. Az első ilyen oklevél 1301-ből származik, a Szent Mihály arkangyal káptalana bocsátotta ki, mégpedig annak tanúsítására, hogy László erdélyi vajda és szolnoki ispán elcserélte a Küküllő vármegyei Újlak (*Vilak* – elnéptelenedett település Zsákod és Bún között, Küküllő/Maros m.) nevű birtokát Miklós comes és testvére birtokaival, amelyek a következők: Désfalva (*Deesfalwa* – Deaj, Küküllő/Maros m.), Csávás (*Chauas* – Ceuș, Küküllő/Maros m.), Dányán (*Danyan* – Daia, Dengel, Küküllő/Maros m.), Hagymás (*Hagmas* – elnéptelenedett település Désfalva közelében, Küküllő/Maros m.) és végül Körvényestelke (*Kürtwelesteluk* – elnéptelenedett település Désfalva közelében, Küküllő/Maros m.).²⁶ Az itt említettek mind örökjogi birtokok. Az oklevél a korábbi határjárásokhoz képest újításokat mutat abban, hogy egyszerre hét település határát foglalja magában azonban először leírja Bún és Újlak földek, majd azt követően a fent említett öt település határát. A települések nemcsak más településekkel határosak, hanem természetes határaik is vannak. Szintén újdonságnak számít, hogy leírja a településnek a határát. A települések nemcsak más lakott helyekkel határosak, hanem természetes határaik is vannak. Szintén újdonságnak számít, hogy leírja a település határát, például egy bérctet, azonban azt is pontosítja, hogy ez a bérc vagy folyó melyik másik településtől (Bún esetében Segesvár-Sighișoara, Segesvár sz./Maros m. egy ilyen település) választja el. Ebben az esetben a bérc vagy folyó nem számít határjelnek, hanem tulajdonképpen a határjel határosa. Figyelemre méltó ebben a határleírásban, hogy az említett településeket valamilyen más kisebb település, közbérc vagy folyó határolja el egymástól.²⁷

Az 1306-ban kiadott oklevél Poklostelek (*Ptklustheluky* – Păglița, Doboka/Kolozs m.) határait foglalja magában. A földet az új tulajdonos párbaj útján nyerte el. Többnyire természetes határai vannak: Lóna folyó, Bérc, illetve Közbérc, azonban településhatára is van, Bádok (*Baduc* – Badoc, Bădești, Doboka/Kolozs m.). A két település között egy bérc emelkedik, és ez választja el tulajdonképpen a kettőt egymástól. Hasonlóképpen a Lóna folyót Köblöstől választja el (*Kublus* – Cubleșu Unguresc, Cubleșu Some-

șan, Doboka/Kolozs m.).²⁸ Különlegesnek számít, és az eddigiekben nem találkozhatunk ilyenekkel, amikor az oklevélben leírják, hogy a település határait a boncidai pap járta meg. Eddig minden esetben a káptalan/konvent emberei és a királyi ember (*homo regius*), valamint a szomszédok voltak jelen a határjárásnál.

1312-ben a határjárás oka egy megbékélésnek köszönhető. Miklós comes megbékélt Tamás magisterrel, az általa okozott vérontásokat megbocsátotta, az elkövetett jogtalan cselekedetekért Tamás magister átengedte Mikótélkét (*Myketeleke* – elnéptelenedett település Palatka határában, Kolozs m.), valamint az ehhez tartozó erdőket. Miklós comes fia, Gergely magister (Vajda)Kamarás (*Kamaras* – Vaida-Cămăraș, Kolozs m.) és Palatka között egy nagy régi határjelet jelölt meg Tamás számára, és azt kérte, hogy négy olyan helyen, ahol addig nem voltak, határjeleket jelöljenek ki. Az első határ a *Chopusnak* nevezett föld közepén van, egy hegy (bérc), ami elválasztja (Vajda)Kamarást Palatkától. A második határ a Palatka (erdő), ami a szomszédos hegyen van (*monticulus adiacens*). Egy Keszű (*Kezw*) nevű erdő következik, amelyet egy út választ ketté, és egyben ez határt is jelöl. Így az út egyik oldalán az erdő Miklós comesé, a másik oldalán Tamás magisteré. Ez az út a Keszű erdőtől (Vajda)Kamarás felé halad, majd kereszteződik (*duplicatum ad modum crucis*).²⁹ Itt van az utolsó határ. Az oklevélben megjegyzik továbbá: Tamás magister arra kötelezte magát, hogy erről az egyezségről oklevelet állíttat ki az erdélyi káptalannál. Ennél az oklevélnél nemcsak a határjeleket kell figyelembe venni, illetve hogy melyek Mikótélkének a megjelölt határai, hanem azt is, hogy Tamás magister a pert elvesztette, ezért Miklós comesnek kellett átadnia a birtokát. Emellett azonban még egy további plusz költséget is magára vállalt általa, hogy erről az adományról oklevelet állíttat ki, hiszen tudjuk, hogy nem kevésbé került ebben a korban egy ilyen irat kiállítására. A határjeleket figyelembe véve látható, hogy erdős területről van szó. Feltűnik egy érdekes határjel is, mégpedig az útkereszteződés. Eddigiekben ilyenekkel nem találkozunk, csak olyan utakkal, amelyek átszelik a birtokot, vagy valamelyik határjelhez, határdombhoz vagy erdőhöz vezetnek.

A határjelek típusai: természetes és mesterséges határjelek

■ Elsősorban fontos megemlítenem, hogy a határjelek között rangbeli különbségek voltak. Az oklevelekben ez a következőképpen

jelenik meg: *capitalis* vagy *capitaneus metá-*nak, vagyis fő határjelnek nevezik őket.³⁰ Ilyenek legtöbbször a határ kezdő vagy vég-ső pontján fordultak elő. Van úgy, hogy két vagy több határjel összeszőgelésénél is találhatunk fő határjelet. Egy másik osztályozása a határjeleknek a következő: beszélhetünk természetes vagy mesterséges határjelekről. A természetes határjelek csoportjába tartoznak: a fák, folyók, amelyeknek az eszmei közepe jelentette a két terület közötti határt ezekkel szemben különböztetjük meg a mesterséges határjeleket, amelyeket természetes anyagokból az emberek készítettek. Ilyen például az élő fába vésett kereszt, mely Kerecsnek település határainak leírásában fordul elő (*venit ad arborem cruce signatam*)³¹, vagy a rakott föld/földkupac. További mesterséges határjelnek számít például egy Árpád-kori (1276) oklevélben egy földhalomba állított borosüveg fém jellel a száján (*signum metali*).³² Jakó Zsigmond szerint az oklevél hamisítvány, azonban a határjel mint olyan mindenképp figyelemre méltó, hisz számos későbbi oklevélben találkozunk ilyenekkel. Ugyanígy egy későbbi oklevélben (1282) mesterséges határjel a földhalomba illesztett kő (*metas simul positas in quibus sunt lapides*).³³ Az odahelyezett fa (*arbores positas*) mint határjel szintén a mesterséges határjelek közé sorolható. Azonban nem tévesztendő össze a vadon nőtt fákkal, például szil, tölgy, amelyek a tájhoz tartoztak.

Az oklevelekben a szövegkörnyezetből lehet megtudni, hogy a földhatárt a mesterséges vagy a természetes határokhöz soroljuk, ugyanis legtöbbször úgy jelenik meg, hogy *unam metam terram*, például Buzd (Boz – Bussd, Fehér m.) esetében, ahol három föld határos egymással, ott egyértelmű a szöveg leírásából, hogy három földterületről van szó, és nem földhalomról.³⁴ A másik esetre is van konkrét példa, vagyis amikor földhalom a határ,³⁵ mégpedig Vajasd (*Woyasd* – Oiejdea, Fehér m.) határainak leírásában. Szintén mesterséges határjel az árok. Ilyenkor találkozunk Vajasd esetében is, ahol a földek közötti határt árokkal (*sulcum divisas*) jelölték meg.³⁶ Vajasd határainak leírása azért is különleges, mert valami okból kifolyólag új határjeleket emeltek, vagy megújították a régit, amelyet természetesen a szövegben is jeleztek. Erre nemcsak a mesterséges határjelek esetében van példa, hanem érdekes módon a patak (ami természetes határjelnek számít) megváltozott medre is ide sorolható. Az a meder, amely a korábbi viszonyokhoz képest megváltozott, határvitákat okozott.³⁷ Hogy pontosítsák a meder hollétét és ezáltal azt, hogy meddig tart a

határ, azt is odaírták, hogy a patakárok partján található egy szilfa (*arborem silicis*).

Folyó vagy patak esetében többször is gondot okozott egyik vagy másik birtokos rovására a megváltozott meder. Emiatt peres ügyekbe bonyolódtak a felek, amelyek a bíróságon dőltek el, és ilyenkor gyakran kimentek a helyszínre megvizsgálni a területet. Ekkor a régi meder vagy holtág alapján rögzítették a határt, és ezt új oklevélbe foglalták. Találkozunk egy másik fajta határjellel is, a hegygel. Amikor ezeket vizsgáljuk, figyelembe kell vennünk, hogy az illető terület az Alföldön vagy a hegyesebb vidéken található. Ugyanis ha Alföldről van szó, akkor egy kisebb dombról (*monticulo*) beszélhetünk, a másik esetben pedig egy sziklás hegyről (*montem lapidosam*). Az okleveleket megvizsgálva látjuk, hogy a kő mellett a leggyakoribb határjel a fa volt. Ezek vagy meg voltak jelölve, emberek jeleket véstek rá, vagy különös növésű fák, mint például az ikerfák vagy vadkörtefák, melyekről szintén találunk említéseket.³⁸ Változásnak tekinthető a határjáró oklevelekben a határjelek számozása; az Anjou-korban nemcsak a fő határjel megjelölést használják, hanem megszámozva tüntetik fel ezeket az okleveleket. Ilyen esetről tanúskodik egy 1322-ben kiadott oklevél, amikor a Megykeréknek (*Megywkerék* – Meşreac, Fehér m.) nevezett birtok hosszú idő óta húzódo határvonalvitáját zárják le, és ennek kapcsán kijelölik az új határjeleket. Ez olyan eset, amikor az oklevélben felsorolt határjeleknél ott szerepel a *prima, secunda, tertia, quarta* számozás, megjelölés.³⁹ Korábban ilyenekkel nem találkozunk, az Anjou-korban azonban mind gyakrabban megjelenik. Ez az oklevél azért is különleges, mert a határjeleknél meg van jelölve az ültetett szőlős mint határjel. Ez előfordult már a korábbi korokban is, azonban csak úgy, mint hegy, amin szőlő terem. Ebben az esetben a szőlős mellett megjelenik az ültetett (*vinea plantata*) sző, ami a szókincs fejlődésére is utalhat. Emellett arra is következtethetünk, hogy a határjárók ezt fontosnak tartották kiemelni, ezáltal is különbséget téve, a félreértések elkerülése végett.

Egy 1314-ben kiadott oklevélben különös határjeleket tüntetnek fel. A földhatárok mellett találkozunk a farkaslyuk/veremmel (*foveam lupi*) mint határjellel. Ilyen az eddigi oklevelekben nem fordult elő, úgyhogy ez mindenképp különlegességnek számít. Egy másik határjel egy lefektetett vörös kő (*lapides seu lateres fecerunt ardere*). Majd Kőrös (*Keurus* – Érsekkőrös, Chereuşa, Középszolnok, Szatmár m.) határát egy gyümölcsfa jelöli. Következik három fő földhatár (*tres metas terreas capitales*), ami három földet

választ el egymástól: Pele (*Pele* – Pele, Piele/ Bencheni, Középszolnok/Szatmár), Kőrös és Kisszarvad birtokokat.⁴⁰

A határjelek nem egy esetben eltűntek. Ez két okból lehetett: vagy a természeti viszonyok változása miatt, vagy pedig maguk az emberek tüntették el területszerzés okából. Ez utóbbi volt a gyakoribb, ami miatt egy sor peres ügyet indítottak. A panaszok kivizsgálásával mindig együtt járt a határjárás. Ez esetben a bíró, a királyi ember, a szomszédok és a konventi ember vett részt a határ kijelölésében, ami a bíró feladata volt. Ha a bíró az oklevelek felolvasása után nem tudott dönteni a határ pontos helyéről, akkor új időpontban összehívta mindkét fél szomszédjait és a környékbeli nemeseket, így került sor az új határ kijelölésére. A vitás területeken a megbízottak a felperes birtokát határolták le az alperes felőli oldalon, a felperes oklevelei alapján.⁴¹

A földet szemre mérték fel, vagyis becslés szerint. Csak abban az esetben mérték kötéllal, ha a vitatott terület jól láthatóan nem érte el a fél ekealja nagyságát, ami 75 holdat jelentett. Majd ezután sor került a tanúvallomások írásba foglalására, és mint tudjuk, egészen a 13. századig az ítélezés egyszerűen tüzesvaspróba segítségével történt, ami a káptalanokban zajlott le. A tüzesvaspróbát az alperesre rótták ki. Mindezek után került sor az eskütételre, azaz a földesküre.

Magá az eskü letétele külön ceremónia volt, amellyel kapcsolatban fontos, hogy a határjárás kérdéskörét is vizsgáljuk, mivel szorosan kötődik a témához. A procedúra lezajlása jelentős és érdekes eseménynek számított. Az esküre ítélték a kiválasztott határjelnél, legyen az földhalom vagy egy kitéremkedés, félkörben az eskütevő mögé álltak, aszerint, hogy ki melyik fél oldalán tette le az esküt. Valamennyien megoldották övüket, és levették a csizmájukat vagy egyéb lábbelijüket. Azután bal kezükkel leemelték a süvegüket, majd jobb kezükkel egyes források szerint talpuk alól, mások szerint lábuk mellől felemeltek egy-egy rögöt vagy egy marék földet. Ezt a fejükre helyezve vagy afölé tartva elmondták az esküt, amelyet a hiteleshelyi megbízott olvasott fel előttük érthetően, lassan és tagoltan, hogy mindenki jól megértse, és pontosan tudja utánaismételni. Az eskütétel után a jelenlévők ismét megjárták a határt, szétrombolták, szükség esetén megújították vagy megkettőzték a peresztes határjeleit. A véglegesítés mindig úgy történt, hogy a határjelek jól láthatóan elkülönítsék a két birtokot.⁴² A határvitákban mindig a helyszínen kellett az esküt letenni. Attól is függött kinek ítélik az igazat, hogy

hány tanút tudott felsorakoztatni, ami mindkét félnek nem kevés pénzébe került.

Magyarországon a középkorban az Árpádok korától volt szokásban a földeskü a határviták végleges lezárásaként. Egy 1282-es oklevél határjelvita miatt adtak ki, de végül a felek kiegyeztek egymással, így nem került sor különösebb büntetésre. A már említett Orbó föld határaitól van szó, és a földet végül is a káptalan földjének ismerték el. A határjeleket megújították, és az oklevélbe belefoglalták.⁴³

De nemcsak peres ügyekben jártak el így, hanem van több olyan eset, amikor a király adományozott valakinek egy földbirtokot a szolgálataiért, vagy mivel valamelyik csatában vitézül harcolt. Például II. András király adományozott földterületet Johannes Latinus szász lovagnak, mert a kereszties hadjáratban jól szolgálta őt.⁴⁴ Ugyanígy előfordult az is, hogy az egyháznak adományozott a király földet, vagy magának az érseknek, mert a távollétében gondosan kormányozta az országot. Erre jó példa II. András adománya János sztergomeri érseknek, aki a király távolléte alatt szembeszállt a nagyurak és a nemesek ármánykodásaival.⁴⁵ 1315-ben a kolozsmonostori apát a tulajdonosok kérésére megjárta Kendilóna (*Loona* – Lona/Luna de Jos, Doboka/Kolozs m.) nevű birtok határát, és az itt lerombolt határjeleket megújította, amelyeknek leírása az oklevélben is megtalálható. Egy régi határ említésével kezdődik az oklevél, amit felújítottak, északon Inakházával (Inok – elnéptelenedett település Bonchida közelében, Doboka/Kolozs m.) határos, ami közel van a Lóna (a Szamos mellékvize) folyóhoz. Itt két határ húzódik, az egyik a régi, a másik az új Szászhalomnál (*Zazholm*), továbbá egy kiszáradt patak (*siccum potok*), amin átmenve egy hegy következik, ami új határjelként szolgál az oklevélben. Északon egy korhadt fa (*Harazth*) jelöli a határt, amit egy régi határjel követ. Majd ismét egy új határjel következik, ami fölött emelkedett a bérc. Ennek tetején két új határjel van. Majd a Hármashalomnak nevezett három kis hegy következik (*tres monticulos Harumholm vocatos*), ezek közül a harmadik kis hegy végénél egy újabb határ, ami Borsa (*Borsa Haraztha* – Borşa, Doboka/Kolozs m.) fölött fekszik, és egyben elválasztja Borsát Dobokától.⁴⁶ Az utolsó határjel esetében két település közti határjelről beszélhetünk.

Összegzés

■ A forrásokat megvizsgálva elmondhatom mind az Árpád-korról, mint az Anjou-korról, hogy nagyon változatosak a határjárásról. A határjárásról és a birtokadományozásról

is elemezzük azt látjuk, hogy az Árpád-korból egyrészt jóval kevesebb forrásunk van, mint az Anjou-korból, illetve ezek nem annyira sokszínűek, mint a későbbi korokban. Az Árpád-korra jellemző az egyszerű fogalmazás, valamint minden oklevelet a király nevével kezdenek, ezzel szemben az Anjou-korban a káptalan vagy akár az erdélyi vajda nevével kezdődik az oklevél. De nemcsak formai különbségeket észlelhetünk, hanem az oklevélkibocsátásnak is a legkülönbözőbb indokaival találkozunk mindkét korszakban. Sok esetben a királyi adomány az indok (hű szolgálatokért vagy ha egyháznak a maga és a családja lelki üdvéért).

Láthatjuk ugyanakkor, hogy olykor peres ügyek is adódhattak a határjelek leromolása miatt. Azonban nemcsak a kisebb határjelek tűnhetek el, változhattak, hanem a természetes határjelek is, mint például a folyó vagy patak, amelyek medréket megváltoztatva a birtok határait is eltolták. Éppen ilyen okokból adódóan szükség volt a határjelek ellenőrzésére. Mindezek mellett ha új tulajdonost vezettek be újonnan kapott birtokába, akkor hasznos volt, hogy a később adódó esetleges problémák elkerülése végett ő maga is megismerje és lássa birtoka határait. Ilyen problémának számítottak a határviták miatt kibontakozó peres ügyek.

Különbségként megfigyelhető a két korszak határjáró oklevelei között az, hogy az Árpád-korban sokkal több a település határleírás, míg az Anjou-korban sokkal kevesebb és kisebb méretű birtokokról beszélhetünk. Ez meglátásom szerint annak is tulajdonítható, hogy az Anjou-korra a birtokok nagymértékű adományozása felaprózódáshoz vezetett, ezért már a király nem adományoz akkora birtoktesteket, hogy akár három-négy településnek is szomszédosa lehessen. Erre abból is következtethetünk, hogy az Árpád-korban a határjelek, határok inkább természetesek, vagyis erdők, dombok, hegyek, folyók, patakok. Az Anjou-kor-

ban egyre több a különös fa, illetve a határkövek is egyre gyakrabban jelennek meg. Lehetséges, hogy ennek a természeti adottságok is okozói, azonban ha a király csak kis méretű földterületet adományozott, akkor nem igazán tudtak teljes mértékben természetes határokat találni.

Egy másik különbségnek számít, hogy az Anjou-korban kiadott oklevelekben egyre több helyen jelenik meg a határjelek megszámozása (*prima, secunda, tertia*), illetve a főbb határjelek (*capitalis*) kiemelése. Véleményem szerint olyan esetekben beszélhetünk főbb határjelekről, illetve olyankor fektettek ezek kiemelésére hangsúlyt, ha az illető határjel két település határát jelölte, vagyis két település közti határjelként írták le. A felhasznált forrásokban ez világosan kimutatható, illetve lehetséges, hogy azokat is fő határjelnek nevezték, amelyek az illető birtok fontos részeinél jelölték a határt. Az Árpád-korban általában a határjárásnál jelen lévő a királyi ember (*homo regius*), a káptalan emberei, illetve a tulajdonos és a birtok szomszédjai. Az Anjou-korban találkozunk olyan esettel, amikor a helyi pap és a tulajdonos, valamint a szomszédok járták meg a határt, és ez alapján bocsátották ki az oklevelet. Ezt az eljárást pontosan rögzítik is az oklevél szövegében, ami arra engedhet következtetni, hogy a későbbiekben nem minden esetben vesz részt a királyi ember, illetve a káptalan embere, kivételes esetben elég volt, ha egyházi személy végezte a határjárást.

Az említett források elemzése alapján elmondható, hogy lassú, de jól nyomon követhető változás ment végbe a határjáró oklevelek formulájában és megfogalmazásában is. Ezek a változások jól kitérnék, ha összehasonlítjuk a két korszak okleveleit. Emellett a szóhasználat, szókincs is bővül, hisz a későbbi korok okleveleiben sokkal színesebb a határok leírása, eltérve leginkább az Árpád-kor határjáró okleveleire jellemző sablonoktól.

■ JEGYZETEK

1. Lővei Pál: *Határkövek*. Pavilon 1993. 8. sz. 22–27.

2. Az 1055-ben kiadott alapítólevél többek között a tihanyi bencés apátság birtokainak határait is kijelölte. Az össze nem függő birtoktestek megnevezésére, körülírására, a térszíni alakulatok megnevezésére 58 magyar nyelvű szórványt (közszót, ragokat és képzőket) találunk a latin szövegben. Bárczi Géza: *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Bp., 1951. Legutóbb: *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk. Érszegi Géza. Tihany, 2007, különösen Érszegi Géza: *A Tihanyi alapítólevél diplomatikai szempontból*. (45–60.) és Hoffmann István: *A Tihanyi alapítólevél nyelvezeti jelentősége*. (61–66.)

3. Takács Lajos: *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.

4. A határ latin megfelelője: *finis, limes, meta*. Az oklevelekben mindhárom megnevezést megtaláljuk. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/index.phtml#> . (Letöltési idő: 2011. május. 2.)

5. Uo. A 16–17. századból vannak adataink a tavasszal történő határjárásra, a faluhatár megkerülésére. Ez a szokás régi időkre nyúlik vissza, amit egyes falvak még ma is őriznek. Ez a fajta határkerülés hűsvétkor történik. A 19. század után, a telekkönyvezés bevezetése miatt, a határjárás jogi szempontból háttérbe szorult.

6. Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Sztörténeti Tár*. IV. Kritérium, Buk., 1984.

7. Kristó Gyula (főszerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon 9–14. század*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994. 255.

8. Kristó: *Korai Magyar Történeti Lexikon 9–14. század.* 256.
9. Uo. 27.
10. Varga Árpád: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok.* Szerk. Csetri E.–Jakó Zs. Buk., 1980. 20–35. (28.)
11. Borsai Iván: *A hiteleshelyi eljárás színhelyén készült feljegyzés.* Levéltári közlemények 58. évf. 1987. 2. sz. 39.
12. Uo. 40.
13. Szabó István: *A középkori magyar falu,* Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 9.
14. Szabó István: i. m. 107. Lásd még *Árpád-kori oklevelek, 1001–1196.* Főszerk. Györffy György. Balassi Kiadó, Bp., 1997. 21–24. „...Alius locus qui Gisnav dicitur, hec talib[us] t[er]minat[ur] confiniis: iuxta Fizeg ad monorau kereku, inde Uluues megaia, post monarau bukurea, hinc ad Fizeg azaa, deinde ultra Fizeg ad brokina rea, [et] exinde ad publica[m] uia[m], que p[ro]telat[ur] usq[ue] ad kurtuel fa, inde u[er]o ad hurhu, hinc usq[ue] ad alia[m] uia[m], que ducitur iterv[m] ad monarau kerekv. Quecu[n]q[ue] eni[m] his confiniis continent[ur] [pre]ter vineas ad iam p[re]dicta[m] eccl[esi]am p[er]tinentia sunt.”
15. Szabó: *A középkori magyar falu.* 110.
16. „...prima meta iuxta Aranyos a parte meridionali vadit ad occidentem super Hugyospatak super magnam viam et teneret metam cum castris de Torda. Per medium Hugyospatak ascendendo ad montem in latere Saxoniua.” *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. (1023–1300).* Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Akadémiai Kiadó, Bp., 1997. 126–127, 13. sz.
17. Jakó: *Erdélyi okmánytár I.* 126–127. 13. sz.
18. Uo. 127, 14. sz.
19. Uo. 127, 14. sz. Asszonynépe település határának leírása: „...in meridionali parte habet metam super Fequetfee. Deinde protenditur per magnam viam ad Hegesholmir et ibi tenet metam cum villa Cuculiensis castris, que vocatur Bodon. Inde ad Sossed et tenet metas cum villa Acna, Inde ascendit per montes admagnum montem, qui vocatur Acnahege. [...] dicitur Caxun et ibi cum villa Suqman tenet metam. [...] ad occidentem, [...] que dicitur Husse Berke, descendit per vallem et tenet metas cum villa Lapad per Ret usque ad fluvium, et per fluvium ad nemus, quod dicitur Sciluas, [...] Parpurcum vocatur. [...] versus septentrionem protenditur et tenet metas cum villa Tordosi de Vyuar, inde ad Thow, deinde ad Fequetkapua et sic et Fequet vertitur, ad priorem metam revertitur.”
20. Uo. 131, 29. sz.
21. „...primo incipit in monticulo infra lapidosam viam iuxta arbores harazt, super duabus metis, que quidem dividere incipiunt (terram ipsam) Vrbo a terra predictorum nobilium de Gyoug et tendit per metas terreas aliquantum versus aquilonem.” Uo. 258, 395. sz.
22. „...qui dicitur Tulgpotaka et ibi cadit in ipsum rivulum, ubi sunt due mete terree (arboribus applicate), ac per ipsum rivulum ascendit usque ad (caput eiusdem) et ibi sunt due mete terree arboribus circumfuse.” Uo. 258, 395. sz.
23. Uo. 258, 395. sz.
24. Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 82.
25. Uo. 129.
26. Jakó: *Erdélyi okmánytár. II.* 37, 9. sz.
27. Jakó: *Erdélyi okmánytár. II.* „...Deinde ascencit ad unum Byrch, qui dicitur Kuzbyrch, qui distinguit terram Hagmas a terra Haranglab.” 37, 9. sz.
28. Uo. 51, 51. sz.
29. Jakó: *Erdélyi okmánytár. II.* 97–98, 198/1. sz.
30. Szabó: *A középkori magyar falu.* 112.
31. Jakó: *Erdélyi okmánytár. I.* 333, 6. sz.
32. „...versus plagam occidentalem ascendendo in medio planitie terre erecta est una meta terrea, in qua fossa est etiam unum vitrum cum vino pro signo metali.” Uo. 240, 347. sz.
33. Uo. 258, 395. sz.
34. „...Incipiunt videlicet mete terre Buzd super uno Berch Enid/Enyed vocato in tribus metis terreis, quarum una est terre Buzd a septentrione, alia ville Enid/Enyed ab oriente, tertia ville Monondorh/Monundorph a meridie...” Uo. 334, 7. sz.
35. „...Inde venitur ad duas metas super eandem planitiem...” Uo. 339, 13. sz.
36. „...Inde venitur ad duas metas terreas per sulcum divisas et per ipsum sulcum descenditur contra aquilonem versus Crakoviam...” Uo. 339, 13. sz.
37. „...hinc transit unum potok et cadit in fossatum novum, quod per partes est fossatum pro meta et venitur arborem salicis...” Uo. 339, 13. sz.
38. Szabó: *A középkori magyar falu.* 114.
39. Jakó: *Erdélyi okmánytár. II.* „Prima meta incipit a fluvio Marusy a parte ville Beld et vadit directe alte iuxta stagnum et est ibi nova meta secunda... in quo monticulo a parte dextra est una vinea plantata et in sinistra parte ipsius vinee est tertia meta... ibi est meta quarta de novo erecta seu cumulata...” 166, 421. sz.
40. Jakó: *Erdélyi okmánytár. II.* 107, 226. sz.
41. Varga János: *Földeskü.* In: *Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián.* Szerk. Glatz Ferenc, Bp., 2000. 4.
42. Varga: *Földeskü.* 10–11.
43. Jakó: *Erdélyi okmánytár. I.* 258, 395. sz.
44. Uo. 132, 33. sz.
45. Uo. 151, 107. sz.
46. Jakó: *Erdélyi okmánytár. II.* 114, 253. sz.